

Владимир МИЛАНОВСКИ

Управа за заштита на културно наследство

АРИ И АРХИТЕКТОНСКИ ЕЛЕМЕНТИ ОД АНТИЧКОТО СВЕТИЛИШТЕ ВО КОЛОБАИСА

(Прилог за паганската митологија во Трескавец)

Клучни зборови: *Манастир Трескавец, паганско светилиште Колобаиса, митологија, локални култови кон Аполон, Артемида, Дионис, Хермес, Херакле.*

Апстракт: *Сакралната античка населба Колобаиса опстојувала на североистокот од старата македонска област Пелагонија. Таа изразува сведоштво за постоење на светилиште кое им припаѓало на древните Пелагонци. На митскиот терен во длабоката праисторија под отворено небо, а подоцна со прифаќањето на цивилизационските текови односно со хеленизацијата и романизацијата, во Трескавец биле почитувани разни култови и во храмови. Од архитектонските остатоци кои сведочат за античките пагански храмови и градби дознаваме за тоа како хеленистичката митологија била прифатена и комбинирана со локалните уникатни верувања и приспособена според древните пелагонски или македонски традиции. Овој свет простор на древната Колобаиса, а денес Манастирот Успение на Пресвета Богородица - Трескавец како таков се почитува со големо уважување низ целата историја до ден денес.*

На североисточниот раб на Пелагонија во карпестиот предел над градот Прилеп, поточно околу Манастирот Успение на Пресвета Богородица – Трескавец, постоело значајно древно пелагониско светилиште за коешто денес немо сведочат многубројните прастари сакрални остатоци. Најголемиот дел од овие остатоци биле изработени во 2. и 3. век, но светилиштето од предримскиот период било многу повеќе од она што ние денес го знаеме од претходните истражувања, за постоењето на храм или храмови изградени за време на раноримското владеење во овие простори. Таинственоста на карпестите форми, позицијата и изгледот на врвот Златно Јаболко или Златоврв, топонимот, старите автентични пагански култови кои се засега познати, од кои дел ќе претставиме во овој текст, сведочат за вековната светост на Трескавец.

Во бронзеното време (III и II милениум п.н.е.) за разлика од своите цивилизирани современици на Блискиот Исток и Египет, старите балкански населувачи меѓу кои и Пелагонците, не граделе храмови како градби. Нивните свети места за молитва самата природа симболично ги означувала, а најчесто станува збор за истакнати планински врвови и пештери кои претставувале влезови во утробата на Мајката Земја. Пештерите исто така претставувале и поблизок простор до светот од другата страна на животот. Поточно, во подземјето вечно престојуваат душите на починатите, каде што според верувањата, постоел друг паралелен свет, задгробниот живот. Ова се потврдува со изобилството наоди од мали заветни предмети пронаоѓани на вакви свети места.¹

Култовите од праисторијата кои се практикувале на посебно избрани места, во пештери или на планина под отворено небо, се чини дека ја задржале истата практика се до почетокот на антиката, кога со прифаќањето на идејата за создавање на личност на почитуваното, се јавила и потрба од изградба на негов дом. Но постои можност храмовите од раната антика на овие простори да биле градени со многу слаба градежна техника и затоа денес немаме видливи остатоци од нив. По голема е веројатноста дека поради одржувањето на старите традиции, класичниот облик на храмот во овој дел на Пелагонија да бил прифатен многу подоцна, односно по доаѓањето на Римјаните.

¹ Микулчиќ И., *Античко светилиште на тврдината на Клепа*, ГЗФФ, 10, Скопје, 1983, 193-206; Чаусидис Н., *Митологизација на планината* (дијахрониски поглед низ македонските и пошироко - низ балканските примери)/*Mythologization of the Mountain (A Diachronic Survey of Examples from Macedonia and the wider Balkan region) Memory & Art. Interpretations. Vol 2*, Скопје: MANU, 2008, 171-213;

Аполон, неговата сестра близначка Артемида, Дионис, Хермес и Херакле се имињата чии култови биле почитувани во античката сакрална населба на Трескавец, именувана Колобаиса. Сето тоа е потврдено со споменици од римскиот период. Зад сите овие имиња се препознаваат стари и своеобразни култови. Според хеленската митологија, сите тие биле вонбрачните деца на Севс. Можеби ова би можело да значи дека овие митолошки ликови затоа што се преземени од варварските (нехеленски) народи биле сметани за вонбрачни деца на нивното врховно божество Севс.

Остатоци од римските антички архитектонски елементи од паганските сакрални градби има низ дворот на манастирот Трескавец и во црквата, некои се вградени како сполии, а некои се поставени покрај сидовите во егзонартексот. Во понатамошниот текст да проследиме што дознаваме од овие споменици.

1. Ара под Чесната Трпеза Аполон Етеуданискос

Аполон Етеуданискос – бела мермерна ара (жртвеник), висока 73 см, широка 40 см и долга 0,46 см. Висина на буквите 0,05 (ο 0,03; λ 0,006; φ 0,09) раст. 0,02-0,04 м. Вградена е во олтарот и служи како основа на чесната трпеза.

Изд. Hahn, *Drin-und Wardarreise*, 1869, 161, 168, br. 47; Heuzey L., *Rev. arch. n.s.* 25, 1873, 189, Istiot, 1876, 319, br. 126 (Dem. 276; Baege, *De Macedonum sacris*, 39-40); Antonin archimandrite, *Pojezdka v Rumeliju*, 1879, 332-333. T. 5; Spomenik 71, 490; Vulić N., 1937, 45 (Düll S., 1977, 55-56, 282, br. 22); IG X 2, 2, br. 230 T. XXXII. Sp. Kanatsoules D., 1955, 1456

ἔτους ζ σ
Φλαουία
Νείκη Νευκάν-
δρου Ἀπόλ-
λωνι Ἐτευδ-
ανισκῶ εὐχήν.

Преводот на текстот од араата гласи: во 260 година Флавија Ника, ќерка на Никандор, молитва за Аполон Етеуданискос. Оваа година е според македонската провинциска ера или 112/113 по Христос.²

2. Ара во олтарот Аполон Отеуданос

Аполон Отеуданос – бела мермерна ара, вградена во олтарниот дел на црквата. Димензии: висина 74 см, ширина 65 см и должина 42-46 см.

Изд. Hahn, *Reise u Belgrad nach Salonik* (1861), 241 n. XVI litt. Maiusc. Ex apographo alieno, cum Add. Drinund Wardarreise 161 (separ. Ed. P. 349), sub n. 47, quae Demitsae debuit; L. Heuzey, *Rev. arch. n. s.* 25, 1873, 189, et idem, *Mission* (1876), 319 n. 125 (dem. 277; Baege, *De Macedonium sacris* 39); Antonin archimandrite, *Pojezdka v Rumeliju* (1879), 333 et ibid, and 2, c. delin. Tab. 5; Vulić, *Spomenik* 71 (1931), 491c. phot. Ect. (vv. 1-5) et *Spomenik* 75 (1933), 201 (vv. 6-7); idem *Arch. Karte Prilep-Bitolj* 45 (Düll, *Götterkulte* 55-56, 282 n. 23). Cf. Henzey, *CRAI* 5, 186, et item *Rev. arch. n. s.* 4, 1861, 481; Kanatsoules, *MP* 1430, Phot.

² Бабамова С., *Епиграфските споменици од Република Македонија датирани според македонската провинциска ера*, Скопје 2005, 11; Papazoglu F., *Inscriptiones Graecae, Epiri, Macedoniae, Thraciae, Scythiae*, Berlin 1999, 230, 231;

Ἀπόλλωνι Ὀ-
 τευδανῶ
 Τ(ίτος) · Φλαούτος
 Ἀντιγόνου υ-
 ἰὸς Ἀπολλό-
 δωρος εὐζάμε-
 νος.³

Преводот на текстот од арата гласи: Аполон
 Отеуданос, Тит Флавиј син на Атигон

Аполон Отеуданикос – натписно поле од помала ара, откриени се и недостигаат горниот дел и базата. Изработена е од бел мермер и има димензии: висина 44 см, ширина 17-17,5 см и висина на буквите 2.5 см. Поставена е во егзонартексот.

Изд. Hahn, *Reise u Belgrad nach Salonik* (1861), 241 n. XVIII litt. maiusc. ex arographo alieno, cum Add. Drinund Wardarreise 161 (separ. ed. p. 349), sub n. 47, quae Demitsae debuit (deest apud Dem.); Vulić N., *Spomenik 71* (1931), 389 c. phot.; idem, *Arch. Karte Prilep-Bitolj 45* (Düll, *Götterkulte 55-56*, 282 n. 24). Cf. J. et L. Robert, *Bull. Ép.* 1979, 265; P. Roesch, *Gnomon 52*, 1980, 287, Ect. Phot.

Ἀπόλλω-
 [v]ι Ὀτευ-
 [δ]ανικῶ
 δῶρον
 Γ(άιος) - Πούμμι-
 ος Ἀγρίπ-
 πας · καὶ Ἀν-
 να καὶ Κρα-
 τεύας [καὶ]
 Ἄδυμος.⁴

3. *Аполон Отеуданикос* – натписно поле од помала ара

Преводот на текстот од арата гласи: На Аполон
 Отеуданикос дар Гаи Пумиј Агрипа и Ана и Кра-
 теvas и Адимос.

³ Papazoglu F., 1999, 109;

⁴ Papazoglu F., 1999, 109, 110;

За Аполон – Почитувањето на Сонцето е еден од најстарите култови застапени кај народите на еден поширок медитеранси и европски комплекс. Поврзувањето на постоењето и воопшто на животот со Сонцето, направило тоа да биде сместено како елементарно божество кое влегло во култот на бронзенодопските популации. Овој култ бил почитуван од населението на Северна Европа, а бил застапен и кај медитеранските и ориенталните култури уште во најстарите периоди на процутот на цивилизациите. Македонија со својата географска положба е центар каде што се создаваат автентични вредности врз основа на спојување на културните влијанија од сите страни на стариот свет. Преку Египет, Блискиот Исток и Анадолија елементите на соларниот култ пристигале и на Балканот. Исто така се забележуваат дејствувања од југ преку Крит, подоцна микенската цивилизација, а елементи од сончевата симболика на нашите простори пристигале и од културите на Централна и Северна Европа.⁵

Поради тоа што истраженоста е минимална, а исто така и од нашите праисториски предци немаме најдено писмени податоци за митологијата почитувана од нивна страна во тоа време, (а таа несомнено е уникатна, потврдено со повеќе различни сознанија) денес при проучувањата се потпираме и врз податоците кои ги имаат запишано соседните народи. За ова древно минато преку легендите се раскажува дека два црни гулаби полетале од египетска Теба, еден за ибиски Амон, другиот за Додона. Двете птици слетале на по еден даб, по што дабовите ги прогласиле за свети дрва-Севсови пророчишта. Во Додона, каде што се наоѓа најстариот храм на Балканот, Севсовите свештенички прорекувале според гугутањето на гулабите, шумењето на дабовите лисја или звуците од металните предмети кои биле закачени на гранките. Светилиштето на Магна Мати во Делфи го основале староседелците од кои подоцна (кон крајот на II милениум п.н.е) новоодојдените балкански населувачи, хелените, го преземаат заедно со целата култура-светата музика, обредните игри и календарот.⁶ Ова ќе стане најпрочуено светилиште низ целиот антички медитерански свет, а било посветено на Аполон. Во светилиштето во Делфи доаѓале луѓе од сите краишта на медитеранот да побараат помош преку пророштвата за

⁵ Петрова Е., *Култовите и симболиката кај пајонските племиња компарирани со илирските и тракиските*, Macedonia Acta Archaeologica бр. 13, Скопје 1993, 125, 126; истата., *Пајонија во II и I милениум пред н.е.*, Скопје 1999, 127, 128;

⁶ Graves R., *The Greek Myths*, Middlessex 1972;103;

нивните одлуки во секојдневниот живот или знак за нивната судбина.

Ако направиме анализа за потеклото на името Аполон, заклучуваме дека поблиску е толкувањето дека ова име произлегува од абол (јаболко), збор со индоевропски корен, иако зборот аполдунаи (разорување) е општо прифатено мислење за неговото потекло.⁷ Ова наведува на заклучок дека името на врвот Златоврв или Златно Јаболко има поврзаност со почитуваниот древен култ на Аполон во паганското светилиште на Трескавец. Постојењето на аполоновиот култ во Треска-

4. Релјефот од Тројаци и камениот блок од Трескавец

вец е потврдено и со трите натписи врежани на мермерни споменици од сакрлната населба Колобаиса, создадени во римскиот период. На овие натписи се споменува божеството со епитетите: Οτευδανος, Οτευδανικος, Ετευδανικος, читано и како: Ετευδανικος, Ετευδαϊκικος. Засега идентично именување не постои и најверојатно ова е една локална пелагониска варијанта која ја посочил уште Heuzey.⁸ Со прифаќањето на силните културни влијанија од југ од страна на северните нехеленски народи (Пелагонците, Пајонците, Македонците и др.), од 6. и 5. век пред Хр. биле извршени големи промени кои најјасно ги следиме преку увезената материјална култура и имитациите на истата. Прифаќајќи ја таа култура започнува период на хеленизација во Македонија како најблиска соседна земја, при што во следните векови се прифаќаат и делови од хеленскиот пантеон. Така, од 5. век пред Хр. за главно божество се прифаќа Аполон со кое се врзува сончевиот култ.

⁷ Grevs R., 1995, 30 и 69;

⁸ Битракова Г. В., *Религија и уметност во антиката во Македонија*, Скопје 1999, 158; Heuzey L. Daumet H., *Mission archéologique de Macédoine*, Paris 1876, 319; Vulić N., *Spomenik LXXI* (1931), 489, 490, 491; Düll S., *Die Gotterkulte Nord Makedoniens*, Berlin 1977, 55, 268, N 23-24.

Но за разлика од хелените каде што Севс е нивното врховно божество, Громовникот, кај нас тие атрибути ги добива Аполон.

За сончевото божество Аполон се верувало дека патува на север во зимските месеци, а доаѓа повторно напролет и ги носи со себе светлоста и топлината. На патот кон север во Земјата на Хиперборејците, тој управувал кола што ја влечеле барски птици. За време на трите зимски месеци, кога Аполон бил на север, наместо него владеел Дионис.⁹

Дионис – неговото потекло и дефинирање се бара во прастарите безимени божества кај Пелазгите, како и кај најстарите познати етнички структури на Балканот. Секогаш се истакнува како хтонско божество, меѓутоа, и како симбол на вегетацијата. Во себе спојува и базични спротивности. Дионис физички се покажувал како змија, лав или бик. Ова биле календарски амблеми од годината поделена на три дела. Тој се раѓал во зима како змија, станувал лав напролет и бил убиен и изеден како бик, јарец или елен среде лето.¹⁰ Змијата како еден од неговите атрибути ја симболизира неговата мистична страна и била во големо значење од формиорањето на култот во варварскиот свет (Фригија, Тракија и Македонија). Сметан е за најмладо божество во хеленската митологија, затоа што е преземен од «варварите» и квалифициран како демон и херој, но и како пророк, лекар и спасител.¹¹

Во дворот на манастирот Трескавец има еден камен блок на кој во релјеф е изведена претстава на змија и капка. Има неправилна правоаголна форма и димензии: должина 57 см, ширина 43 см и

⁹ Петрова Е., 1993, 129, 138; истата., 1999, 130-138 (и друга цитирана литература од авторката);

¹⁰ Grevs R., 1995, 60;

¹¹ Битракова Г. В., 1999, 162, 164;

висина 27 см. На подолгата правоаголна АВ страна е претставена змијата, на пократката ВС страна капка. Најден е пред подолго време кај манастирскиот овоштарник. Релјефот е изработен само на двете надворешни страни чие лице било видливо, што значи дека овој блок бил вграден на агол од некој објект, можеби во еден од храмовите.

Сличност со изведената иконографија на блокот од Трескавец каде што е претставена змијата и капката има на еден вотивен релјеф од село Тројаци – Плетвар (воздушна линија 17 км источно од Трескавец). Релјефот од Тројаци е изработен во природна карпа. На релјефот е претставена змија како се издига над сад во кој има некаква содржина во вид на капка (можеби змиски отров-лек). Текстот до релјефот јасно кажува дека дарот е посветен на Дракон, почитуван на ова место. Ова не наведува на идентификација на едно епихорско божество кое се зачувало долго во регионалните планински предели. Тоа божество се поврзува со почитувањето на шумите, вегетацијата, регенерациската на драконите како жители на подземјето, кои ја гарантирале и плодноста. Сите овие атрибути според проф. Битракова Грозданова упатуваат на почитуван култ поврзан со Дионис.¹²

Постоењето на култот на Дионис во античката населба Колобаиса може да го поврземе и со тоа што кога патувал Аполон на север во земјата на Хиперборејците во студените зимски месеци, место него владеел Дионис.

Артемид – сестрата близначка на Аполон имала почитуван култ во антиката низ Пелагоонија, што е потврдено со повеќе керамички фигури наоѓани при археолошките истражувања во античките културни слоеви и како прилози во гробовите и гробниците. Почитувањето на нејзиниот култ во Колобаиса е потврден со антички натпис изведен на плоча од бел мермер, која ги има следниве димензии: висина 48 см, ширина 27 см и должина 12 см. Висината на буквите е 1,2-1,8 раст 0,6-1 см. Поставена е на една од куполите од средновековната црква како држач за крст.

Изд. Spomenik 77, 58; Vulić N., 1937, 45; Istiot, Mélanges Émile Boisacq II, 1938, 343-344, br. 1 (Düll S., 66. 291, br. 40); IG X 2, 2, br. 233 T. XXXII. Sp. Robert L., Hellenica I, 1940, 71-73; Bömer F., Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom II, 1960, 91; Nörr D., vo: Studi Volterra II, 1971, 623, 630; Hatzopoulos M. B., BCH 111, 1987, 404, zab. 27; Papazoglu F., 1988a, 291, zab. 74; Riel M., A 43, 1993, 133-135.

¹² Битракова Г. В, 1999, 164, 166, 180;

5. Антички натпис изведен на мермерна плоча на кој се спомнува Артемидида и името на населбата Колобаиса

 ----- ΙΣ -----
 [Αρ]τέμιδι Κυ[ναγῶ],
 ἐνωχλημέν [ἡ ὑπό]
 Ἀρτέμιδος Ἐφεσίας [τῆς]
 ἐν Κολοβαίση, παιδίσ[κην]
 ὀνόηατι Ἐλένην κ[αί]
 παιδίον αὐτῆς Πε[ρι]-
 στεράν καὶ τὰς τοῦτω[ν]
 [ἐ]πιγονὰς, ὧν καὶ τὴν ὀνή[ν]
 [ὕ]πογραψαμένη ἔθηκεν
 [π]ρὸς τὰ ἕτερα γράμματα
 [τ]ῆς Θεοῦ, καὶ ἐνεχα [ράχθη]
 [τ]ὰ προγεγραμμένα εἰς
 [τ]ὸ γράμμα μνήμης
 [χ]ά[ρ]ιν • ἐγένετο ἐν Κο[λο]-
 [βαί]ση τοῦ ημ' καὶ τ' ἔτ[ου]ς
 [νακατ ε]ἰδυχῶς.

Преводот на текстот гласи: ... на Артемидида Книдска, која беше вознемирена од Артемидида Ефеска во Колобаиса, девојка по име Хелена и нејзиното дете Перистерата и сите нивни наследници, за кои, откако ја напишаа цената, ги даде наспроти другите записи на божицата и го врежа претскажаното во запис. Се случи во Колобаиса, 348 година.

Оваа година е според македонската провинциска ера, а според денешното сметање на времето 200/201 година по Христовото раѓање.¹³

На споменикот се спомнува култот кон Артемида Ефеска, а нејзиниот голем култ во Ефес е потврден со постоење на храм уште од 7. век и почетокот на 6. век пред Хр. Познато е таму колку е асимилиран хеленскиот култ со прастарото азиско домашно божество со слично значење. Присуството на Артемида Ефеска потврден и со римски натпис од градот Стоби укажува на континуираните релации со малоазискиот културен круг, очигледен и во сферата на материјалната култура.¹⁴

Хермес – неговиот култ на подрачјето на Пелагонија е исто така силно застапен. Ова се потврдува со повеќе од 20 мали бронзени статуетки кои се чуваат во збирката на Музеј Прилеп. Посебно интересен наод е една ара од 2. век посветена на Хермес, случајно најдена при расчистувањето на теренот со ровокопач во селото Мажучиште (воздушна линија 3,5 км југозападно од Трескавец). Изработена е од бел ситнозрнест мермер од рудникот Сивец и има димензии: висина 90 см, ширина 75 см. На четирите украсни полиња со висина 40 см и ширина 50 см, претставени се петел, бик, желка (тоа се атрибутите на Хермес) и на челната страна фигуративно е претставен Хермес.

Прикажан е со керикеион (жезол) што завршува со две преплетени змии во левата рака, а делот каде што е десната рака е многу оштетен од удар на ровокопачот. Десно и лево од ликот на Хермес следува текст на посветителот во четири реда:

6. Ара од 2. век посветена на Хермес

¹³ Бабамова С., 2005, 115, 116;

¹⁴ Битракова Г. В., 1999, 196;

Π (οὐβλιος) Αἰλ [ιο]ς
Φίλιππο [ς] Κολε ...
σαῖος παλεοτπα [τι]
ωτνς [ά] νέθηκ [εν]

Текстот од десната страна исто така е доста оштетен од ударот на ровокопачот. Буквите се со нееднаква големина, доста невешто и плитко врежани, што задава тешкотии при читањето. Аратта била поставена во централниот дел на светилиштето, за да биде видлива од сите четири страни. Од натписот дознаваме дека посветителот се викал Пулибиј Елиј Филип, ветеран на римската војска, жител на Колобаиса. Ова светилиште посветено на Хермес најверојатно било во Колобаиса, на падините на Трескавец во правец на селото Мажучиште.¹⁵

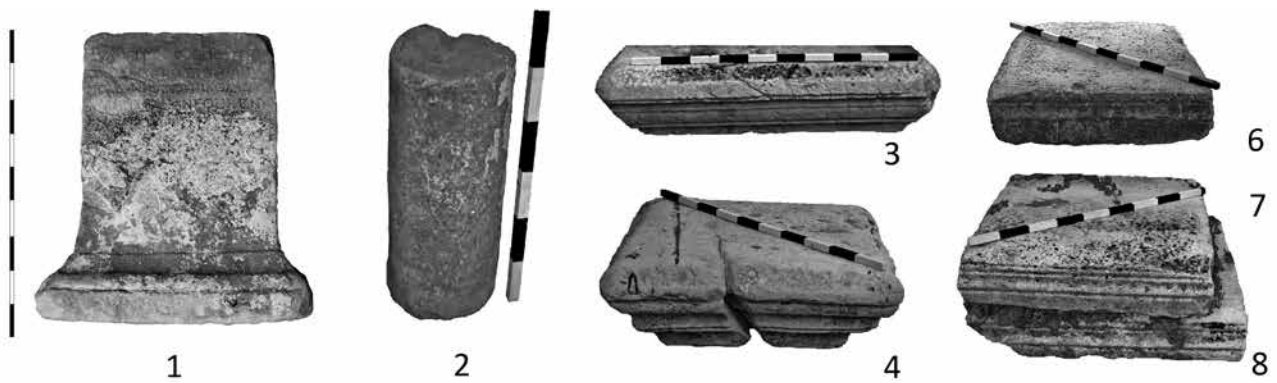

7. Мермерна плоча на која е претставен Херакле

Херакле – е најголемиот митолошки јунак, после многуте добрини за човековиот род здобил бесмртност. Неговиот херојски култ бил широко распространет, подоцна преземен и воведен и во римската митологија. Почитувањето на култот кон Херакле во античката сакрална Колобаиса може да го поврземе со една релјефна изведба која се спомнува во литературата. Станува збор за квадратна плоча од бел мермер со димензии 40 см на 40 см, на која е претставен Херакле, наметнат со лавовска кожа, а покрај него стои женска фигура. Помеѓу двете светски војни плочата била поставена во канцеларијата во манастирот Трескавец.¹⁶ Овој артефакт е вграден во ѕид во дворот на манастирот, лево од главниот влез во црквата.

¹⁵ Кепески К., *Ара од Мажучиште*, Macedonia Acta Archaeologica бр. 15, Скопје 1999, 193-201 н.д.

¹⁶ Vulić N., *Antički spomenici naše zemlje*, Spomenik SAN LXXV, Beograd, 1933, 68;

8. Градежни елементи познати во литературата од претходните истражувања

Да проследиме уште неколку градежни елементи коишто се познати во литературата:

Ара (жртвеник или постамент) поставена пред источниот влез во црквата (има непознат текст во неколку реда).

Дел од столб.

3-4. Два дела од постаменти со посложена профилација: основна плоча со кратко отсечен долен раб, кавето, закосен дел, повторно кавето; на долниот дел, по основната плоча следуваат - кос дел и два кавето профили;

5. Аголен фрагмент од горниот венец на подиумот на храмот. Профили: кавето, две $\frac{1}{4}$ кругови, испакнат кавето и кусо проектирана плинта. Горната површина е мазна;

6-8. Три мермерни сегменти кои се поставени зад црквата и имаат иста бочна профилација: основна плоча со кратко отсечен раб, кима реверса, $\frac{1}{4}$ круг и мал правоаголен профил.¹⁷

Покрај споменатите антички архитектонски елементи во манастирот има и непубликувани остатоци, а тоа се:

9. Ара (жртвеник или постамент) која е поставена на левата страна од главниот влез во црквата. Изработена од бел мермер, со димензии: должина 45 см, ширина 45 см и висина 0,85 см. Откршен е мал дел од горната страна и има оштетување на рабовите. На врвот има две паралелни правоаголни длабнатини, а во едната се забележуваат остатоци од олово со кое бил фиксиран елементот кој бил поставен врз ара (жртвеник или можеби скулптура). Во предниот дел на базата се забележува едвај читлив натпис во пет реда. Оваа ара,

поради безбедносни причини, е донесена во дворот на манастирот од локалитетот Бунар¹⁸.

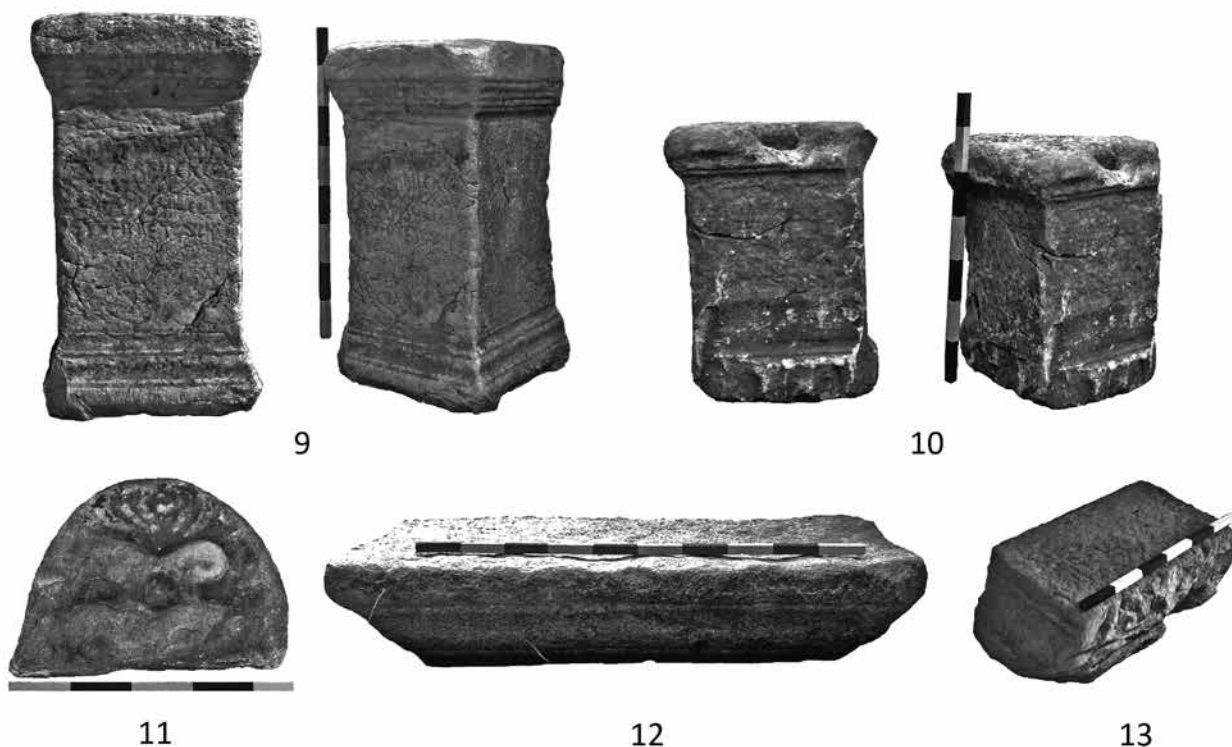
10. Ара (жртвеник или постамент) поставен до претходно опишаната. И оваа ара е изработена од бел мермер и има должина 40 см, ширина 45 см и висина 55 см. Многу е оштетена, откршени и се парчиња од рабовите, над средината има длабока пукнатина, а од врвот е откршен поголем дел од едната страна. На подлогата во центарот има една квадратна длабока длабнатина и до неа уште една тенка кружна. На горниот дел има две правоаголни длабнатини кои се паралелно поставени и служеле за фиксирање на останатите елементи од споменикот со компонентна маса.

11. Акротерион претставен на плоча од бел мермер, со неправилна полукружна форма. Димензии: должина 45 см, висина до 32 см, не е целосно сочувван долниот дел, поточно рамната основа недостига. И покрај големата оштетеност, на челната страна се забележува релјефна претстава на палмета. Во горниот дел се претставени осум стилизирани палмини лисја, по четири од левата и десната страна. Меѓу палмините лисја има претстава на круг, а во централниот дел, од каде што излегуваат лисјата, има волута која надолу најверојатно се надоврзувала со основата. Палметата е растителен орнамент кој бил многу често употребуван во античкиот свет за украсување во архитектурата, уметноста на накитот, облеката и керамиката. Овој архитектонски елемент можно е да бил сместен на највисоката точка, односно на врвот на античкиот храм. Денес е слободно поставен во егзонартексот заедно со другите мермерни артефакти.

12. Правоаголен постамент со посложена профилација изработен од гранит.

¹⁷ Лилчиќ В., *Македонскиот камен за боговите, христијаните и за животот по животот*, Том 1, Античка камена пластика во Република Македонија, Скопје 2001, 394;

¹⁸ Коцо Д., Грозданов Ц., *Археолошката карта на Република Македонија*, Том II Скопје 1996, 313;

9. Непубликувани градежни елементи

13. Дел од мермерен сегмент со бочна профилирација вграден десно од влезот во средновековната трпезарија.

14. Два мермерни сегменти поставени над арите во олтарот на црквата.

Сполии вградени во црквата и во манастирските градби:

15. Пред влезот во црквата.

16. Блокови и столб вградени во надворешниот ѕид на северната страна на црквата.

17. Неколку мермерни сегменти вградени во западниот ѕид од егзонартексот.

18. Мермерен блок во западниот ѕид од егзонартексот.

19. Лев доворотник вграден пред влезот во средновековната кујна.

20. Десен доворотник вграден пред влезот во средновековната кујна.

21. Ара или постамент вградена во олтарната преграда десно.

22. Ара или постамент вградена во олтарната преграда лево.

Од сполиите посебно се издвојува едно мермерно торзо во хитон, кое е вградено во горната партија на западниот ѕид од егзонартексот, над

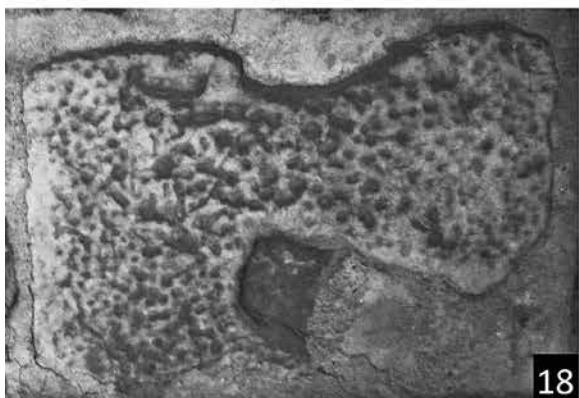
11. Мермерно торзо во хитон

влезот во црквата.¹⁹ Недостигаат главата и долниот дел од телото, а дел од левата страна и левата рака е скриен под една греда од покривната конструкција. Според изгледот станува збор за скулптура од типот палијатус. Телото е во карак-

¹⁹ Успение Богородично пред почетокот на конзерваторските активности, Македонско наследство бр. 23, Скопје 2004/Monastery Treskavec-Church of the Dormition of the Mother of God before the start of the conservation activities, Macedonian Heritage no. 23, Skopje 2004, 66-76;

¹⁹ Печиарска В., Манастир Трескавец - Црква

Сполии во црквата

10. Сполии вградени во црквата и во манастирските градби

теристичен став, десната рака е подагната до градите и ја придржува наметката. Машките статуи во хитон, познати како палијати, биле употребувани за изработка на портрети на заслужни граѓа-

ни. Оваа фигура претставена во стоечки став, облечена во хитон и химатион, на полно одговара на својата намена – подигање почесна статуа на некој што во текот на својот живот се истакнал и

го заслужил своето признание. Портретните статуи од овој тип во Македонија се изработуваат од почетокот на 2. век до средината на 3. век.²⁰

Завршни разгледувања

Поради недостиг на пишани податоци и археолошката неистраженост, многу малку знаеме за животот на Пелагонците, пајонските и македонските предци. Овој прилог претставува скромен придонес за постоењето на едно нивно значајно светилиште или пророчиште лоцирано во околината на манастирот Успение на Пресвета Богородица – Трескавец.

Таинственоста на карпестиот предел, доминантната позиција и изгледот на Златоврв или Златно Јаболко, топонимот, старите пагански култови кон Аполон, Артемида, Дионис, Хермес и Херакле сведочат за вековната светост на ова место. Зад сите овие имиња се препознаваат стари, предхеленски и своеобразни култови претставени погоре во текстот. Според хеленската митологија, сите тие биле вонбрачните деца на Севс. Можеби ова би можело да значи дека овие митолошки ликови затоа што хелените ги преземале од варварските (нехеленски) народи, биле гледани како вонбрачни деца на нивното врховно божество.

Во ова древно светилиште во длабоката праисторија под отворено небо, а подоцна со прифаќањето на цивилизациските текови и во храмови, биле почитувани споменатите култови. Класичниот облик на храмот во овој дел на Пелагонија се прифаќа по завладувањето на Римјаните на овие простори, поточно во првите векови по Христовото раѓање. Остатоци од римската архитектура, од некогашните пагански сакрални градби има низ дворот на манастирот Трескавец и во црквата, некои се вградени како сполии, а некои се поставени покрај ѕидовите во егзонартексот. Од нив дознаваме за тоа како хеленската митологија била прифатена и комбинирана со локалните уникатни верувања и приспособена според древните традиции. На споменикот посветен на Аполон Етеуданискос (Громобиецот) запишан е датумот кога е посветен, 112/113 година по Хрис-

товото раѓање. Мермерната натписна плочата на која се споменуваат имињата на Артемида и населбата Колобаиса опишува настан кој се случил во 200 или 201 година. Според овие два записа на спомениците имаме потврда за интензивниот живот во 2. и почетокот на 3. век во оваа сакрална населба именувана Колобаиса.

Од повпечатливите архитектонски елементи имаме 3 ари или жртвеници на кои е запишано името на Аполон Громовникот. Слично именување на Аполон не постои и ова претставува локална пелагониска варијанта. Понатаму има еден жртвеник посветен на Хермес, пред црквата поставени се 3 жртвеници, од кои на два има непочитани натписи (бр. 1 и 9) и два жртвеника вградени како сполии во црквата (бр. 21 и 22), вкупно 10 жртвеници кои биле поставени во паганските храмови. Осум од нив се наоѓаат во црквата или во дворот на манастирот, од што може да заклучиме дека врз темелите на еден од паганските храмови е изградена ранохристијанската и подоцна средновековната црква која опстојува до денес. Жртвеникот означен со бр. 9 во дворот на манастирот е донесен од локалитетот “Бунар”. Неговата првобитна положба наведува на заклучок дека можеби таму треба да се бара позицијата на уште еден од паганските храмови. Кон оваа помисла наведува и фактот што бунарите во античките храмови служеле и како отвор за комуникација со подземниот свет. Арата посветена на Хермес укажува на можност за постоење на храм кој би се наоѓал на падините на Трескавец во правец на селото Мажучиште. Според овие сознанија, во идните археолошки истражувања на овие три локации би требало да се бараат изворните позиции на античките пагански храмови.

Мермерното торзо кое е вградено во егзонартексот, над влезот во црквата, е почесна статуа на некој што во текот на својот живот се истакнал и го заслужил своето признание. Дали можеби тоа било претстава на ликот на Пулибиј Елиј Филип, ветеран на римската војска, жител на населбата Колобаиса е уште едно отворено прашање за коешто исто така треба да се најде одговорот при идните археолошки истражувања.

²⁰ Соколова В., *Античка скулптура во Македонија*, Скопје 1987, 58-65;

Vladimir MILANOVSKI

ARCHITECTURAL ELEMENTS OF THE ANCIENT SANCTUARY KOLOBAISA

(Contribution to pagan mythology in Treskavec)

Summary

Key words: *Treskavec Monastery, pagan sanctuary Kolobaisa, mythology, local cults of Apollo, Artemis, Dionysus, Hermes, Heracles.*

Due to lack of written data and archaeological information, we know very little about the life of the Pelagonians, the ancestors of the Paionians and the Macedonians. This article presents a modest contribution towards the existence of one of their important sanctuaries located in the surrounding of the Monastery of the Assumption of the Holy Mother of God - Treskavec.

The mysterious rocky landscape, the dominant position and appearance of the peak Zlatovrv or Zlatno Jabolko (*eng.* Golden Apple), the toponym, the old pagan cults of Apollo, Artemis, Dionysus, Hermes and Hercules bear witness to the centuries-old holiness of this place. Behind all these names there are old and authentic cults recognized, presented above in this article. According to Hellenic mythology they were all Zeus' illegitimate children. Maybe this could suggest that these mythological characters, since the Hellenes had taken them over from the barbaric (non-Hellenic) peoples, were seen as being the illegitimate children of their supreme deity - Zeus.

In this ancient sanctuary, deep in prehistory under the open sky, and later with the acceptance of civilization also in temples, the above-mentioned cults were worshipped. The classical form of the temple in this part of Pelagonia was accepted after the Romans conquered this area, more precisely in the first centuries after Christ's birth. Remains of Roman ancient architectural elements of the former pagan sacred buildings are found throughout the courtyard of Treskavec Monastery, but also in the church itself. Some of them were built-in in the walls of the church, while some were positioned along the walls of the exonarthex. From them, we can learn about the manners of adoption of Hellenic mythology and it combining with the unique local beliefs and adjustment according to ancient traditions. The monument dedicated to

Apollo Etheudanicus (Thunderer) records the date of its dedication, 112/113 AD. The marble inscription that mentions the name of Artemis and the settlement of Kolobaisa describes an event that took place in 200 or 201 AD. According to these two monumental inscriptions we have evidence of civil and sacred life in the 2nd and early 3rd centuries AD in Kolobaisa. There are three representative architectural elements - altars, featuring the name of Apollo the Thunderer. Similar naming of Apollo does not exist and this is a local Pelagonian variant. Furthermore, there is an altar dedicated to Hermes, three altarpieces are placed in front of the church, of which there are two unread inscriptions (no. 1 and 9) and two altarpieces built in the walls of the church (no. 21 and 22). In addition, there are ten altars that were placed in pagan temples, eight of them located in the church or the monastery yard. Based on these finds we can conclude that an early Christian and later medieval church (that persists to this day) were built on the foundations of one of the pagan temples. The altar marked with no. 9 in the monastery courtyard was brought from the site Bunar (*eng.* well). Its original position suggests that maybe other pagan temples could be found in the surroundings. The altar dedicated to Hermes points to the possible existence of another temple located on the slopes of Treskavec in the direction of the village of Mazhuciste. According to these information, the ancient pagan temples should be located in future archaeological research at these three positions.

The marble torso built into the exonarthex, above the church entrance, is an honorary statue of a prominent figure, deserving of recognition. Whether that was a representation of the image of Pulibius Elius Philip, a veteran of the Roman army, a resident of Kolobaisa, remains an open question which should be answered by the future archaeological research.

